

Isaenko V. M., Ulischenko V. V. Monitoring in the system of preparation of teachers and in-plant training.

The article is about the conditions and tools of diagnosing educational quality. Particular attention is paid to factors that are crucial for assessing the quality of education as well as by observation, questioning, interviewing and testing. Separately analyzed feature of monitoring research in Russian universities.

Keywords: monitoring, quality education, tests, validity, questionnaire.

Карелін М. В.

Слов'янський державний педагогічний університет

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ НАРОДНОЇ ОСВІТИ У ХАРКІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті досліджуються соціально-економічні умови розвитку народної освіти у Харківській губернії у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Підкреслюється, що під впливом розвитку промисловості, ремесел, транспорту в губернії склалося нове соціально-економічне і соціокультурне середовище, яке вимагало кращої шкільної освіти. Розглянуто процес поширення початкових шкіл у різних повітах Харківської губернії. Зазначається, що швидкими темпами поширювалися світські школи. Велику роль у цьому зіграли земства.

Ключові слова: Харківська губернія, соціально-економічні умови, соціокультурне середовище, початкова школа, земська школа.

Досвід організації освіти у Харківській губернії у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття є дуже цікавим і важливим з огляду на те, що Харківська губернія була чи не найрозвинутішим економічним регіоном країни в період, що нами досліджується. Саме в цей час спостерігався швидкий розвиток науки та техніки, які змінювали технологію виробництва і висували нові, підвищені вимоги до робітників різних категорій. У зв'язку з цим розширювалася мережа загальноосвітніх навчальних закладів, як початкових, так і середніх, з'являлися нові типи шкіл, зароджувалася професійна освіта.

Аналіз літературних джерел засвідчує велику увагу сучасних дослідників до різних аспектів розвитку освіти у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Зокрема, в історико-педагогічній науці за останні роки значно зросла увага до становлення та розвитку народної освіти у різних регіонах України, в тому числі й на Харківщині. У працях О. Головка, О. Драча, О. Завадської, Т. Кравченка, В. Корнилова, Д. Кочета, О. Перетятка, І. Прокопенка, М. Татарінова, Г. Яковенка досліджується стан загальної освіти. Водночас історіографічний огляд наукової літератури свідчить, що проблема розвитку освіти у Харківській губернії у зв'язку з соціально-економічним становленням в історії вітчизняної вищої школи не була предметом спеціального розгляду.

Метою статті є дослідження соціально-економічних умов розвитку народної освіти у Харківській губернії у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.

Друга половина ХІХ – початок ХХ ст. характеризувалася певними змінами у політичній, економічній, культурній, соціальній сферах життя і діяльності. Скасування кріпосного права, бурхливий розвиток капіталізму, загострення соціальних суперечностей, зростання селянських заворушень, революційний рух – усе це об'єктивно впливало на становище Харківської губернії. Харківська губернія мала свої особливості і водночас вона в цілому зберігала риси традиційного українського суспільства. Але все відчутнішим ставав процес його модернізації.

Реформа 1861 р. значно прискорила промисловий розвиток Харківської губернії. За статистичними даними, вона займала одне з провідних місць в Україні по виробництву промислової продукції. Важливою галуззю промисловості у пореформений період було цукроваріння.

У 1861–1862 рр. у Богодухівському, Валківському, Вовчанському й Харківському повітах діяло 6 цукроварень, на яких працювало 1000 робітників, а в 1897–1898 рр. у Богодухівському і Валківському повітах на 6 цукроварнях працювало 3 154 робітники. У 80-ті роки в губернії, особливо у Харкові починає розвиватися металообробна і машинобудівна промисловість. Так, у 1894 р. працювало 6 заводів сільськогосподарського машинобудування [6, с. 12].

На соціоекономічний розвиток Харківської губернії також впливало залізничне будівництво. У 1769 р. через Харків пролягла перша магістральна залізниця Курськ – Харків – Азовськ, у 1873 р. – Харків – Миколаїв, у 1875 р. – Харків – Севастополь, у 1895 р. – Харків – Балашов. Харків став важливим залізничним центром країни. Залізничними вузлами були також Куп'янськ, Лозова, Люботин [6, с. 14].

Землеробська Харківська губернія межувала із досить розвинутим промисловим регіоном – Катеринославською губернію (де ще у XVIII ст. зародилися українська металургія і вуглевидобуток) і з Областю Війська Донського, яке своєрідно впливало на традиційне ремісництво.

Відбувалися певні зміни у сільському господарстві. Поряд із землеробством і скотарством з'явилося городництво, садівництво, виноградарство, шовківництво, розвивалася торгівля. Традиційно основним видом була ярмаркова торгівля. У кожному місті, слободах, поселеннях були свої ярмарки, відомі на весь регіон. Так, у Харкові було чотири ярмарки, у Сумах – дві. Харків став центром торгівлі всього краю.

Посилювалися зв'язки із важливими економічними і культурними центрами країни, що викликало інтенсивне зростання населення.

У Харківській губернії також формувалося своє соціокультурне середовище. Розвивалися і удосконалювалися традиції українського народу в галузі архітектури, мистецтва, народної творчості. Харківщина славилася розвитком різноманітних промислів (гончарний, коцарський, кушнірський, шкіряний та інші). Великі досягнення були здобуті у декоративно-прикладному мистецтві (художній розпис, вишивка, килимарство, декоративне ткацтво, різьблення по дереву, металу, кості, плетення, декоративна кераміка).

У другій половині XIX століття поживався процес вивчення трудових та культурних надбань і побуту українців. Саме в цей час був створений Харківський міський художньо-промисловий і етнографічний музей, експозиції та експонати якого відображали трудовий досвід українського народу, матеріальну культуру, естетику його побуту. Це мало неперевершений вплив на розвиток прогресивної педагогічної думки та соціокультурний рівень мешканців міста.

Зазначені фактори поставили завдання підвищення освітнього рівня населення Харківської губернії. З огляду на соціально-економічні та соціокультурні умови розвитку Харківської губернії виникла гостра потреба у досвідчених, кваліфікованих фахівцях, що вплинуло на подальший розвиток освіти.

Більшість навчальних закладів Харківської губернії були початковими і розподілялися на світські (земські, міністерські, школи міської управи, приватні) і церковні (церковноприходські, школи грамоти). Крім початкових, у Харківській губернії діяли середні навчальні заклади (прогімназії, гімназії і реальні училища). Функції адміністративно-навчального керування ними виконували центральні органи управління: Міністерство народної освіти, Найсвятіший Синод, Міністерство фінансів, Міністерство шляхів зв'язку, військово та інші відомства. Особливо велику роль відігравали два органи: Міністерство народної освіти і Найсвятіший Синод, які мали свої апарати управління освітою.

За підрахунком Губернської Управи, у 1909 році у Харківській губернії було 1799 початкових шкіл, з яких 1003 школи належали до Міністерства народної освіти, а 796 шкіл були у віданні Священного Синоду [5, с. 17]. Слід зазначити, що майже всі існуючі у Харківській губернії початкові школи виникли після 1860 року: з 1003 світських шкіл до 1860 року було засновано всього 55, а з 796 церковних – тільки 3 школи.

Починаючи з 60-х років і по 1900 рік, зростання світських шкіл ішло повільно, але

рівномірно: у 1860–1870 роках у середньому відкривалося в губернії 10,6 шкіл на рік, у 1870–1880 роках – 16 шкіл щорічно, у 1880–1890 роках – 14 шкіл і в 1890–1900 роках – знову 16 шкіл на рік. Розвиток шкіл у регіоні йшов майже рівномірно у всіх повітах Харківської губернії, і тільки в період з 1890 по 1900 рік особливо виділився Вовчанський повіт, де за 10 років було відкрито 39 шкіл, у той час як в інших 10-ти повітах було відкрито всього 121 школа [2, с. 17].

У період з 1900 по 1905 рік почався різкий підйом у розвитку шкільної справи: кількість відкритих щорічно в губернії шкіл зростала з 16 до 39, таким чином збільшувалася в $2\frac{1}{2}$ рази. Першим серед повітів ішов Вовчанський, де в середньому відкривалося 7 шкіл на рік, далі Ізюмський – по 5 шкіл і Харківський – по 4 школи на рік, в інших повітах відкривалося щорічно по 2-3 школи. Пожвавлення шкільної справи в цей період було результатом підвищення зацікавленості народу в освіті, як необхідної умови для культурного розвитку країни [2, с. 17].

Період з 1905 по 1908 рік відзначився значним поліпшенням шкільної справи. У цей час у Харківській губернії відкривалося в середньому по 62 школи щорічно. Це явище обумовлювалося тим, що, починаючи приблизно з 1905 року, деякі повіти почали брати активну участь у будівництві шкільних приміщень. Найбільше активізували свою діяльність за це трьохріччя Вовчанський, Старобельський, Охтирський і Харківський повіти, у яких щорічно відкривалося по 7-12 шкіл. Лише у Змієвському, Ізюмському і Валковському повітах кількість нових шкіл не збільшилася. Виділялися два повіти – Богодухівський, де за рік не було відкрито жодної школи, і Змієвський, де було закрито 5 шкіл [3, с. 18]. Таким чином, з 1898 по 1908 рік спостерігалось постійне збільшення кількості світських шкіл, що пояснюється, перш за все, діяльністю Харківського земства у галузі освіти.

Слід зазначити, що земства відіграли велику роль у розвитку освіти в цілому в Україні і зокрема у Харківській губернії. Зусиллями земств створювався оптимальний тип школи, який відповідав місцевим потребам та коштам, – земські школи. Вони були найбільш чисельними і масовими з усіх типів світських шкіл. Земські школи були міські та сільські. Тривалість навчання у них не була визначена законом, але переважна більшість шкіл мала трьохрічний термін навчання і були вони однокласними (не більше 50 учнів з одним вчителем).

Затвердженої Міністерством народної освіти програми навчання у земських початкових школах не було, існували лише орієнтовні навчальні плани. Лише наприкінці XIX століття Міністерство освіти визнало можливим надрукувати загальні програми для однокласних училищ, якими рекомендувало користуватися. До цього часу більшість вчителів самостійно визначало коло знань і методику навчання. Ця ситуація призводила до того, що вчитель ніколи не був упевненим у тому, чи той матеріал, чи в достатньому обсязі він подає, чи саме цього від нього будуть вимагати на випускних іспитах [1, с. 311].

Інший характер мав розвиток шкіл духовного відомства. До 1860 року в Харківській губернії було лише 3 церковні школи. На 1860 рік кількість їх збільшилася до 15, таким чином в середньому відкрилося за рік менш ніж одна школа, тоді як світських за цей період відкривалося по 10-16 шкіл щорічно. Але з 1880 по 1890 рік кількість церковних шкіл стала збільшуватися до 18 щорічно. Наступне десятиліття (1890–1900 рр.) являло собою кульмінаційний етап розвитку церковних шкіл. У цей період духовне відомство відкриває щорічно по 52 школи, що більш ніж у три рази більше від відкритих за цей період світських шкіл. Найбільший розвиток за цей час одержали церковні школи у Старобельському, Ізюмському, Куп'янському і Змієвському повітах, найменший – у Валковському і Вовчанському повітах. Кількість церковних шкіл до 1900 року досягла 724, що на 103 більше від кількості світських шкіл. У наступному десятилітті будівництво церковних шкіл швидко зменшувалося до 5–10 шкіл щорічно, тоді як кількість новобудівель світських шкіл збільшувалася до 40–60 щорічно. За цей період кількість світських шкіл порівняно з церковними збільшилася і складала 1003 школи проти 796 шкіл церковних [3, с. 19].

Таким чином, з 796 існуючих наприкінці XIX ст. церковних шкіл 709 (близько 90%) виникли за період з 1880 по 1900 роки. Після 1900 року відкриття нових церковних шкіл

знову дуже знизилося.

У роки першої Російської революції, а також у 1907–1917 роках спостерігався спад церковноприходського навчання. Більшість батьків, особливо у містах, забирали своїх дітей з церковноприходських шкіл [4, 33]. Це пояснюється тим, що у батьків склалося негативне ставлення до школи, вони зрозуміли її застарілість і невідповідність життєвим потребам. Тим більше, що з'явилася школа нового типу – земська школа, і люди побачили значну перевагу її перед церковноприходською.

Висновки. Як свідчить проведене дослідження, у дореволюційний період у Харківській губернії склалися сприятливі умови для розвитку освіти. Розвиток промисловості, транспорту, ремесел і промислів – усе це формувало нове соціально-економічне і соціокультурне середовище, яке вимагало від робітників певних знань і вмінь, вищої кваліфікації. Отже, спостерігалось значне покращання стану народної (початкової) освіти: розширювалася мережа шкіл, удосконалювався зміст освіти у них. А виникнення і поширення земських шкіл посприяло тому, що народ змінив своє ставлення до школи, зрозумів значення шкільної освіти.

Використана література:

1. *Веселовский Б.* История земства за сорок лет / Б. Веселовский. – СПб. : Издательство О. Н. Поповой, 1909. – 724 с.
2. Начальное народное образование в Харьковской губернии за 1908 г. Краткий обзор состояния начального образования в губернии за 1908 г. : в 2 ч. – Ч. 1 : Статистические таблицы по отдельным училищам – Х. : Тип. губ. правления, 1910. – 233 с.
3. Начальное народное образование в Харьковской губернии за 1911 год. Статистический обзор : в 2 ч. Ч. 1. – Х. : Тип. губ. правления, 1913. – 55 с.
4. Начальное народное образование в Харьковской губернии за 1913–1914 уч. г. Статистический обзор : в 2 ч. – Ч. 1 : Текст. – Х. : Тип. губ. правления, 1917. – 101 с.
5. Начальное образование в Харьковской губернии с 15 картограммами и 23 диаграммами / составил Фомин П. – Х. : Паровая типография и литография Зельбербер, 1899. – 312 с.
6. Харківщина в цифрах і фактах (до десятих роковин Жовтневої революції). – Т. 1. – Видавництво Харківського окрвиконкому. – Х. : Промсгей, 1927. – 83 с.

Карелин М. В. Социально-экономические условия развития народного образования в Харьковской губернии во второй половине XIX – в начале XX веков.

В статье исследуются социально-экономические условия развития народного образования в Харьковской губернии во второй половине XIX – в начале XX вв. Подчеркивается, что под влиянием развития промышленности, ремесел, транспорта в губернии образовалась новая социально-экономическая и социокультурная среда, которая требовала лучшего школьного образования. Рассматривается процесс распространения начальных школ в разных уездах Харьковской губернии. Указывается, что быстрыми темпами распространялись светские школы. Большую роль в этом сыграли земские школы.

Ключевые слова: Харьковская губерния, социально-экономические условия, социокультурная среда, начальная школа, земская школа.

Karelin M. V. Social and economic conditions of the development of education in the Kharkiv province in the second half of the XIXth – beginning of the XXth centuries.

Social and economic conditions of people's education in the Kharkiv province in the second half of the XIXth – beginning of the XXth centuries are investigated in the article. It is emphasized that new social and economic and cultural environment were formed under the influence of industry, craft and transport which were developing intensively. The process of extending of elementary schools in various districts of the Kharkiv province are shown.

Keywords: Kharkiv province, social and economic conditions, social and cultural environment, elementary school, local elementary school (zemskaya school).